

De geschiedenis van het trekvlinderonderzoek in Europa en Nederland

R. DE VOS

VOS, R. DE, 1991. THE HISTORY OF THE SURVEY OF MIGRATING LEPIDOPTERA IN EUROPE AND THE NETHERLANDS. - *ENT. BER., AMST.* 51 (12): 159-161.

Abstract: A short synopsis of the main European surveys on migrating Lepidoptera and the history of fifty years of Dutch registration of migrating Lepidoptera is given.

Instituut voor Taxonomische Zoölogie, afd. Entomologie, Plantage Middenlaan 64, 1018 DH Amsterdam.

Inleiding

Iedereen is bekend met de trek van vogels en zoogdieren. Veel minder is bekend, dat ook insecten migreren. Het bekendste voorbeeld hiervan is natuurlijk de treksprinkhaan (*Locusta migratoria* (Linnaeus)), maar ook een aantal vlindersoorten vertonen migratie.

Reeds in vorige eeuwen werd vlindertrek in de literatuur vermeld. Daarbij gaat het altijd om zeer opvallende gebeurtenissen, omdat in die tijd geen sprake was van (degelijk) entomologisch onderzoek.

De grootste invasie van vlinders, tot nu toe in de literatuur vermeld, betreft die van de distelvlinder (*Cynthia cardui* (Linnaeus)) in 1879. De zwermen in Europa noordwaarts trekkende vlinders waren zo groot, dat ze de zon verduisterden en schaduwen op de grond wierpen (Williams et al., 1942).

Europese historie

In 1902 schreef de Brit J. W. Tutt als eerste een samenvatting over (Britse) trekvlinders. Heelas is dit boek nauwelijks bruikbaar omdat de gegevens niet werden gerefereerd. Zijn landgenoot C. B. Williams kan in feite de „vader van het trekvlinderonderzoek” worden genoemd. Van 1917 tot 1973 schreef hij publikaties over trekvlinders van de gehele wereld. In 1930 schreef hij het standaardwerk „The migration of Butterflies”. Hierin geeft hij een samenvatting van de historie en een uitgebreide beschrijving van het fenomeen trekvlinders. De defini-

tie van vlindertrek formuleert hij als volgt: „Het trekken is een periodieke, ononderbroken beweging, min of meer in één richting, waarbij het dier zelf meewerkt, en in een richting waarop het invloed uitoefent, hetgeen tot gevolg heeft dat het verdwijnt van het terrein waar het zich tevoren ophield.”

Hij gaat in op de toekomst van het trekvlinderonderzoek en doet een beroep op entomologen in heel Europa om toch vooral regelmatig trekvlinders te gaan registreren.

In 1931 wordt Williams' oproep opgepakt door zijn landgenoot T. Dannreuther, die aanvankelijk alleen in Zuid-Engeland en later in geheel Groot-Brittannië trekvlinders registreert, georganiseerd in „The Insect Immigration Committee of the South-Eastern Union of Scientific Societies”. Het onderzoek werd van 1968 tot 1977 onderbroken, maar wordt thans door J. M. Chalmers-Hunt en R. F. Bretherton voortgezet.

Het voorbeeld werd overal in Europa gevolgd en diverse landen hebben zich in meer of mindere mate met registratie van trekvlinders beziggehouden of doen dat nog steeds (tabel 1): Finland vanaf 1931, aanvankelijk alleen met een registratie van de distelvlinder door A. Nordman. Vanaf 1946 werd dit uitgebreid door K. Mikkola en vanaf 1985 wordt het onderzoek voortgezet door P. Somerma. In Zwitserland, begonnen in 1946 met R. Loeliger, wordt tegenwoordig onder leiding van L. Rezbanyai geregistreerd. In Ierland, gestart in

Tabel 1. Overzicht van trekvlinderonderzoek in Europa vanaf 1930. Volledig onderzoek = vrijwel gehele land, meerdere soorten; onvolledig = klein gebied, enkele soorten.

1950 met E. S. A. Baynes, is de registratie tot nu toe ononderbroken verricht en staat thans onder leiding van T. A. Lavery. De Bondsrepubliek Duitsland startte in 1951 onder leiding van G. Warnecke, G. Lederer en H. Wittstadt, later georganiseerd in de „Deutsche Forschungszentrale für Schmetterlingswanderungen”. Vanaf 1969 werd ook de Duitse Democratische Republiek bij het onderzoek betrokken. Tegenwoordig is de DFZS nog steeds actief onder leiding van U. Eitschberger. In Oostenrijk werd vanaf 1952 voorzichtig begonnen met registratie door K. Burman, later georganiseerd in „Österreichischen Forschungszentrale für Schmetterlingswanderungen” en

vanaf 1982 tot nu door G. Tarmann in „Zoologische Datenbank Österreichs” (ZOODAT). Denemarken is vanaf 1961 actief, destijds gestart door S. Kaaber en I. Norgaard en tegenwoordig onder leiding van B. Skule en S. Svendsen. In België tenslotte is vanaf 1984 begonnen met een gedegen trekvlinderregistratie door E. Vermandel. De overige Europese landen, behalve Nederland, hebben nooit onderzoek bedreven of zijn reeds gestopt. De voor trekvlindergegevens zo belangrijke landen Spanje (vasteland), Italië en Griekenland hebben helaas nooit iets aan trekvlinders gedaan en zullen hopelijk in de toekomst gestimuleerd kunnen worden. Ook de noorde-

lijke landen Zweden en Noorwegen kunnen interessante resultaten bieden en dienen bij een eventueel op te zetten Europees onderzoek betrokken te worden.

Nederlandse historie

Aanleiding om in Nederland met trekvlinderregistratie te beginnen was de oproep in diverse dagbladen in 1939 van de toenmalige „Phaenologische Vereniging”, om de in dat jaar opvallend schaarse atalanta (*Vanessa atalanta* (Linnaeus)) te melden. De enorme respons hierop gaf bij B. J. Lempke de doorslag om in 1940 het „Nederlands Trekvlinderonderzoek” te starten. Ondanks het uitbreken van de oorlog werd toch een redelijk succes geboekt en kon ieder jaar een bescheiden verslag worden samengesteld. In 1943 ontstond er een samenwerking met de „Phaenologische Vereniging”, die voor de distributie en verzameling van de invulformulieren zorgdroeg. In 1946 werd de „Phaenologische Vereniging” opgeheven en ondergebracht in de „Studiekring voor Ecologie en Phaenologie”, een afdeling van het „Nederlands Genootschap voor Landbouwwetenschap”. Deze studiekering werkte samen met de onderafdeling „Landbouwmeteorologie” van het „Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut” (KNMI) in De Bilt. Het KNMI nam zodoende de taak van de voormalige „Phaenologische Vereniging” over. In 1969 stopt het KNMI met de medewerking bij de administratie, omdat fenologie niet meer in het programma van het KNMI paste. Het Instituut voor Taxonomische Zoölogie (Zoölogisch Museum) te Amsterdam nam deze taak direct over. Vanaf 1987 werd B. J. Lempke geassisteerd door R. de Vos en werd de naam van het „onderzoek” gewijzigd in „Trekvlinderregistratie Nederland”.

De naam „Trekvlinderregistratie” benadrukt de doelstelling van B. J. Lempke, die als volgt wordt gedefinieerd: „Alle gegevens verzamelen die in ons land bijeen te brengen zijn en deze publiceren, opdat zij ter beschikking staan van iedereen die er bij de bestudering van de vlindertrek gebruik van wil maken” (Lempke, 1956).

Lempke heeft nooit de intentie gehad met de gegevens gedetailleerd onderzoek te bedrijven. Daar ontbrak hem eenvoudig de tijd voor en bovendien had hij niet de illusie dat wij in ons kleine landje de vragen betreffende vlindertrek konden beantwoorden. Met 50 jaar lang alleen registreren zijn echter toch veel, anders onopgemerkte feiten aan het licht gebracht. Van veel soorten weten we bijvoorbeeld dat ze inderdaad trek ondernemen, van andere kunnen we zeggen dat ze uitsluitend hun areaal uitbreiden. Enkele uitheemse nachtvlinders weten zich in kassen te handhaven en overwinteren hier dan ook. Deze soorten kunnen moeilijk in de trekvlinderregistratie worden meegenomen, omdat de gegevens van de migrerende soortgenoten onbetrouwbaar zijn. Van de algemenere soorten wordt steeds vaker remigratie waargenomen en misschien dat we dit in de toekomst ook bij meerdere soorten kunnen vaststellen.

Zeer belangrijk bij de registratie zijn de medewerkers, veelal amateurs, die verspreid in Nederland waarnemen. Hun aantal dient zo groot mogelijk te zijn, teneinde de steekproef betrouwbaarder te maken. Helaas kunnen niet alle medewerkers even actief waarnemen, maar alle meldingen zijn in principe welkom. Elke melding moet echter betrouwbaar zijn, dus moeten ze beperkt blijven tot de goed bekende soorten. Het boekje van B. J. Lempke „De Nederlandse Trekvlinders” uit 1972 en de nog te verschijnen „Handleiding bij Trekvlinderregistratie”, vormen daarbij een goede leidraad.

Literatuur

- LEMPKE, B. J., 1956. *De Nederlandse trekvlinders* (eerste druk): 1-91. Thieme, Zutphen.
- LEMPKE, B. J., 1972. *De Nederlandse trekvlinders* (tweede druk): 1-151. Thieme, Zutphen.
- TUTT, J. W., 1902. *The migration and dispersal of insects*: 1-132. Tutt, London.
- WILLIAMS, C. B., 1930. *The migration of Butterflies*: 1-473. Oliver and Boyd, Edinburgh, London.
- WILLIAMS, C. B., G. F. COCKBILL, M. E. GIBBS & J. A. DOWNES, 1942. Studies in the migration of Lepidoptera. - *Trans. R. ent. Soc., Lond.* 92: 101-283.